

fogjanak! Hozzá csatlakozott több gazda is. Szidták a szolgabíró, és a két kisbíró is megtagadta, hogy vasra verjék Bazsót.⁴¹

Üllön Füles Pál gazda Tóbiás nevű fiát is erőszakkal besorozták, mire az apa kijelentette, hogy nem engedi a fiát, és a helyi bírót a „*falu kutyájának*” nevezte, a fiú pedig „*becstelen szavakkal illette*” a szolgabíró.⁴²

A közrend megóvása érdekében szigorították a „*bujtató lázító*” büntetését, a királyhoz címzett kegyelmi kérvényeiket a kormányhoz tették át.

A várható császári támadás miatt elrendelték Buda körül a sáncok ásását, amelyre 2000 munkást rendeltek ki napi 30 krajcár bérért. A munkára erővel is lehetett kötelezni! November 28-án a Vácon táborozó „*mozgó őrsereg*” parancsnoka jelentette a megyének, hogy az 1. zászlóalj nagy része megunta a szolgálatot és „*hazakiváncozik*”. „*Arról, hogy a zászlóalj vitézei a hadseregből eltávozhassanak, szó sem lehet, hiszen a győzelemig állítottak és erre fel is esküdtek*” – volt a hivatalos válasz.⁴³

December 22-én a Honvédelmi Bizottmány nevében Kossuth népfelkelést hirdetett a következő ígérettel: aki e harcban lábát, karját elveszti, az választhat az alábbi kárpótlások közül: holtig tartó becsületes ellátás, vagy 10 hold örökös földbirtok, vagy 1000 Pft végkielégítés.

Az ígéret beváltására soha nem került sor! Ezért bizony sok szegény „*csonka honvéd*” koldusként tengette életét – és a zsellérlétszám megvalósítására még sokáig várni kellett...

Tóth József

Báró Eötvös József és a Magyarhoni Földtani Társulat

*„Az emberiségnek éppúgy, mint a természetnek,
viharokra van szüksége...” (Báró Eötvös József)*

Eötvös Józsefet a halála (1871) óta eltelt majd másfél század alatt számosan méltatták. Két monográfia¹ is készült róla, de természettudományi műveltségét, érdeklődését alig említik. Schlett például² „*a fejlődés-törvények létezésének [eötvösi] tudatát*”, amely „*erőt adott*” neki egy 1850. évi programnak a nyilvánosság elé bocsátásához. S idéz egy 1851. évi leveléből is: „... *a kiadási Bilanz [pénzügyi mérleg] felett elfelejttem a gravitáció törvényeit, mik e világot csodálatosan összetartják, élő bizonyosságul annak, mily hasznos a gravitás...*”³ Bényei⁴ viszont néhány oldalt szentel Eötvös természettudományi ismereteinek, egy kis idézetgyűjteményt is ad a tárgyban. S talán elsőként rámutat, hogy „*Eötvös tevékenyen részt vett a reformkorban kibontakozott egyesületi mozgalmakban*”. Az alábbi tagságait említi: Kisfaludy Társaság (1838), Hangász Egyesület, Pesti Műegylet, Iparegyesület, Természettudományi Társulat (1854), Magyar Orvosok és Természetvizsgálók „Egyesülete”. Az utóbbinak „*egy ideig elnöke*”⁵ – írja. De sem a földtan-geológia iránti vonzalmát, sem, mint a felsorolásból kitűnik, a magyarhoni földtani társulati tagságát nem említi. Írásomban ez utóbbiakra szeretnék rámutatni.

⁴¹ Piliscsaba – a Fenyítő Törvényszék 1848. okt. 5-i 692–702. sz. ítéletei.

⁴² Üllő – Füles Pál és fia 1848. dec. 24-től raboskodtak a megyei börtönben. Pest osztrák megszállása után, 1849. január 28-án az 1 és 2. sz. ítélettel szabadon engedték őket.

⁴³ 1848. nov. 28-i Pestmegyei Közgyűlési határozat.

¹ *Sőtér István*: Eötvös József. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967; *Schlett István*: Eötvös József. Gondolat Kiadó, Bp., 1997.

² *Schlett István* i. m. 160.

³ *Schlett István* i. m. 166.

⁴ *Bényei Miklós*: Eötvös József olvasmányai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 15.

⁵ Eötvös nem az egyesületnek volt az elnöke, hanem az 1863. évi pesti „gyűlésnek”, amely mozgalomnak a kormányzat felé való Eötvös-i közbenjárásnak köszönhetően újbóli megindulását. A vándorgyűlés-mozgalom egyébként nem egyesületi formában működött (*Csiky Gábor*: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 1980–1981, Bp., 1983. 157–173.).

Néhány éve báró Eötvös Józsefnek a geológia-földtan tudománya iránti mély érdek-lődéseként is értelmezhető iratra leltem fiának, Eötvös Lorándnak a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött hagyaték-részében. Egy „befogadási nyilatkozat”-ra találtam (közel A/2 méretű lap, másolata a mellékelt ábrán), amely 1853. április 10-i dátummal igazolja, miszerint a Magyarhoni Földtani Társulat „Méltóságos Báró Eötvös József urat rendes tagnak ismerte” el. Az igazolás aláírói: hg. Esterházy Pál⁶ pártfogó, Kubinyi Ágoston⁷ elnök és Kováts Gyula⁸ titoknok. A befogadási irat Eötvöstől függetlenül is érdekes számunkra. A Földtani Társulat első száz évének története⁹ ui. egy hasonló, de húsz évvel későbbi formanyomtatványról tud. Ez Schafarzik Ferenc (később egyetemi tanár) 1873. évi taggá fogadását igazolja. Különbség, hogy utóbbin nincs pártfogói aláírás helyét jelző előnyomás, s ennek megfelelően aláírás sincs. Vélelmezhetően ez már a kiegyezés hatása.

Eötvös földtani társulati tagságát a korabeli társulati kiadványok,¹⁰ vagy a korabeli *Földtani Közönyök* tagnév-soraikban rögzítik. A közel tizennégy éven át tartó tagság önmagában is egyértelműen igazolja a kortársak jó része által nyilván tudott, de később feledésbe ment tényt: Eötvös a geológia-földtan iránt mélyen érdeklődött. Nem tevőlegesen, de intellektuálisan és segítőtleg.

A Magyarhoni Földtani Társulat a Széchenyi által elindított „egyesületi szellem” korában és hatására 1848–1850-tól napjainkig folyamatosan működő tudományos társadalmi egyesület. Mint ilyen, a leghosszabb múlttal rendelkező, figyelmünkre ezért is kiemelten érdemes civil szervezet. Meg azért is, mert Eötvös Józsefen kívül számos figyelmünkre méltó tagja van a társulatnak, a földtan tudósain kívül is.

Nem tudjuk, mikor került Eötvös érdeklődési körébe a geológia. Az ifjú Eötvösről való Németh László-tanulmány¹¹ semmi ilyesmit nem említ. Kiss Domokos¹² szerint viszont Eötvös *A karthauzi című* regénye szerzőjének ifjúkori Francia-Alpokbéli útja élményeit írta meg. S a magas hegyek tán még a közetek, s azáltal a geológia iránti érdeklődését is kiválthatták – tehetjük hozzá. Bényi¹³ szerint „Eötvöst a statisztikai, földrajzi – pl. Maltebrun és Berghaus több-, Balbi egykötetes szintézise – művek, valamint az útleírások is elsősorban politikai vonatkozásaik miatt érdekelték”, de nem tudjuk meg, volt-e köztük netán geológiai természetű is. Áttekintő geológiai ismeretekre tehetett szert viszont a *Közhasznú Esmeretek Tárából* (az első magyar nyelvű általános lexikon), amelynek megjelenését Tóth¹⁴ szerint anyagilag is támogatta. Eötvösnek a természettudományok iránti érdeklődése a kortársak számára amúgy ismert volt. A kortárs Ráth Mór írja például visszaemlékezésében: „Eötvös [...] egészen haláláig a legnagyobb szeretettel csüggött a tudományokon, az exakt [sic!] tudományokon is.”¹⁵ Bényei már em-

A Magyarhoni Földtani Társulat „befogadási nyilatkozata” báró Eötvös József számára

⁶ Hg. Esterházy Pál, több más tudományos szervezet támogatója.

⁷ Kubinyi Ágoston (–1873) 1843–1869 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, 1843-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, 1853-tól igazgató tagja, a Magyarhoni Földtani Társulat alapító elnöke.

⁸ Kováts Gyula (1815–1873) botanikus, paleobotanikus, egyetemi tanár, az MTA I. tagja (1858), a Magyarhoni Földtani Társulat titoknoka.

⁹ *Vendl Aladár*: A százéves Magyarhoni Földtani Társulat története. Tankönyvkiadó, Bp., 1958. 142.

¹⁰ *Kováts Gyula* (szerk.): A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai 1856. III. Tagnév-sor. 212–216.

¹¹ *Németh László*: A fiatal Eötvös. In *Az én katedrám*. Magvető Kiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 363–369.

¹² *Kiss Domokos Dániel*: A csúcson. A hegyek szerelmese. Eötvös Loránd. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 1998. 8–9.

¹³ *Bényi József*, 1996. <http://mek.oszk.hu/03100/03176/03176.pdf>

¹⁴ *Tóth Álmos*: A Közhasznú Esmeretek Tára földtanról, bányászatról. Természettudományi Közöny 141. évf. 10. f. 459–462.

¹⁵ *Ráth Mór*: Eötvös és Göthe. Reform 1871. febr. 5.

lített kismonográfiája nyolccoldalas *Természettudományi ismeretei* c. fejezetében idéz Eötvös természettudományi följegyzéseiből is.

Az alábbiakban feltételezéseket sorolunk. Eötvös tudhatott Almási Balogh Pál¹⁶ barlangi kutatásairól, előadásairól, írásairól, s talán a – Széchenynek benyújtott – 1843. évi *Geológiai indítványáról*¹⁷ is. Eötvös már első minisztersége (1848) idején kapcsolatba kerülhetett a selmeczi bányászati akadémia magyar-tudatú bányamérnökeivel. Amikor ui. az akadémia 1848-ban a magyar vallás- és közoktatási minisztérium felügyelete alá került, „*kísérlet történt a magyar oktatási nyelv bevezetésére, az addigi német helyett. Erre azonban a magyar szakirodalom és szaknyelv hiányában nem kerülhetett sor. Báró Eötvös József miniszter felkérésére az akadémia tanári testülete javaslatot dolgozott ki egységes műszaki és gazdasági tanintézet felállítására, amelynek része lett volna a bányász-kohász és erdész szakképzés is.*”¹⁸

Azt kell hinnünk, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók mozgalmát már 1863 előtt (amikor is a gyűlés elnöke volt) ismerte, esetleg gyűléseik valamelyikén részt is vett. De lehet, hogy fölfigyelt Nendtvichnek¹⁹ az *Új Magyar Múzeumban* 1851-ben megjelent *Geológiai leveleire*. Vagy Kováts Gyula barátja, később akadémikustársa 1852. évi erdélyi szakmai útjáról, geológiai gyűjtéséről volt ismert. De tudhatott a társulatról, a geológiáról Kubinyi Ágoston elnöktől, aki szintén akadémikustársa volt. Az sem kizárt, hogy lappangó érdeklődését fölkellette a budai Várhegy alagútja építésének 1852. februári megkezdése. Talán meglátogatta az építkezést. Vagy az osztrák bányatörvénynek a magyar birodalmi részre való 1854. évi oktrojálásának előszele tette még nyitottabbá ez irányba. Szerepet játszhatott az is, hogy sógora: Rosti Pál utazó, földrajzi író szintén 1853-ban lépett be a társulatba. De családi kapcsolatok is szerepet játszhattak. Báró Splénytől,²⁰ a kor egyik bányamérnök tanújától tudjuk, hogy a magyar bányatörténet legendás alakja, Svaicer Gábor (1784–1845) főkamagróf felesége Eötvös-lány volt. Az Eötvös család Miklós őseinek (1656–1782) felesége pedig az említett Splény család Anna²¹ nevű egyik „ősanya”. Tehát a Svaicer rokonság mellett Splény rokonság is volt. És mindkét vonal sikeres bányamérnököt is föl tudott mutatni. A végső döntést talán, mely szerint be is lép a Földtani Társulatba, a természettudományi társadalmi mozgalmak belülről való segítségének szándéka is motiválhatta. Tag-ságát a társulat legkorábbi jelentései is igazolják, amely halálával szűnt meg. A *Földtani Közöny* 1871. évi kötete 88. oldalán megemlíti többek között Eötvös halálhírét is.

Néhány földtani-geológiai gondolatot tartalmazó idézet a *Gondolatok*²² kötetből. Az összegyűjtött gondolatok születési dátuma sajnos nincs fölűntetve, így ezek által sem jutunk közelebb fölvetett kérdésünkhöz, mikor került lelki kapcsolatba a földtannal? Azt viszont jól jelzik, hogy kiválóan von párhuzamot a geológiai, s az emberi történelem eseményei között.

Eötvös szerint Kopernik (!), Galilei, Newton tanításait összhangba lehetett hozni a vallás tanításával és „*ugyanazt fogja tenni geológiai felfedezéseinkkel is*”. (21. old.)

A barlangok titka is izgatta fantáziáját, 82. oldali megjegyzése azt jelenti, hogy maga is volt a Baradla barlangban. Érdeklődése később sem csökkent, s nagy örömmel fogadta fia 1856. évi erdélyi „*geologicus*” kirándulásán a scerisorai barlangban tett útjáról való publikációját.

A 200. oldalon is geológiai hasonlattal él: „*a geológia nagy sár-kitöréseknek nyomait mutatja fel, melyek egész országokat pusztítottak el, úgy az ó-világ bámult civilizációja a sár és posvány ily áradása alatt veszett el*”.

A 262. oldalon: „*A geológok állítása szerint a hegylánczok azon helyeken támadtak, hol roppant megrázkódások után a föld kérge egykor megszakadt, s így az emberi nem történetében, a mi legszilárdabbnak látszik, csak nagy megrázkódásoknak maradványa.*”

¹⁶ Széchenyi, Kossuth orvosa, barlangkutató.

¹⁷ Tóth Álmos: Almási Balogh Pál „geológiai indítványa”. Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei 2004. 75–92.

¹⁸ Zsámboki László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között. In A magyar bányászat évezredes története. I. Főszerk. Benke István. OMBKE, Bp., 1997. [198–250.] 247–248.

¹⁹ Nendtvich Károly (1811–1892) orvos, kémikus, műegyetemi tanár, az MTA tagja (I. 1845, r. 1858), a Magyarhoni Földtani Társulat választmányi tagja.

²⁰ Splény Béla emlékiratai. A szöveget közreadja és válogatta Kendi Mária, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Magvető Kiadó (Nemzet és Emlékezet), Bp., 1984. Lásd még Tóth Álmos: Báró Splény Béla, a XIX. század bányamérnök kortanúja. Bányászati és Kohászati Lapok 2000. 133.

²¹ Buday Tibor–Budayné Mosonyi Klára: A fizika fejedelme. Magvető Kiadó, Bp., 1986. 10.

²² Báró Eötvös József Összes Munkái XIX. Révai Testvérek, Bp., 1908.

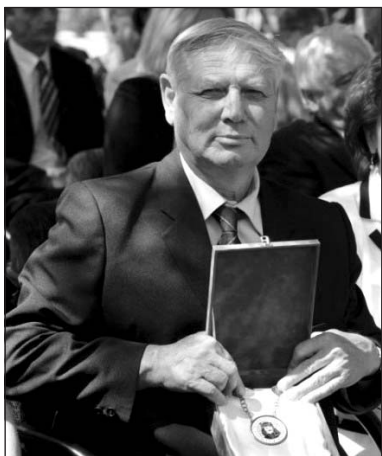
A 311. oldalon: „*Mint a Madrepör²³ szigetek, melyek számtalan millió apró lények maradványaiból állnak: ilyen az emberi társaság. – Az egyes nyom nélkül tűnik el, a hely, melyet betölt, parányi mint ő maga, s mégis nem vész el egy sem anélkül, hogy habár észre-vétlenül, az egésznek emelkedésén ne dolgozott volna. – Ez a legvigasztalóbb tanulság, melyet a történelemből meríthetünk.*” Ez az idézet megerősítheti azt az információt, mely szerint Eötvös „*Az 1850-es évek közepén rendszeresen látogatta a Nemzeti Múzeum természettudományi osztálya²⁴ őrének [Kováts Gyula] földtani előadásorozatát.*”²⁵ Eötvös egyik korai életrajzírója, Voinovich Géza²⁶ megfédőleg jegyzi meg, hogy az életrajzírók hajlamosak a „nagy ember” „*futólagos megjegyzéseiből elveket kovácsolni*”. Én hiszem, hogy Eötvös geológiai érveket is használó hasonlatai, gondolatai jól megemésztett földtani műveltségen alapulnak. S ebben minden bizonyítással meghatározó szerepe volt a majd 20 éves földtani társulati tagságának. Műveinek e szempontból való részletes elemzése nyilván számos további bizonyítékot szolgáltatna a megállapítás megerősítéséhez.

S alighanem a korabeli földtani katasztrófa- és fejlődésemelletek mély ismeretét és megértését tükrözi *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című műve bevezetéséből való (mottóul választott) mondatrész: „*az emberiségnek éppúgy, mint a természetnek, viharokra van szüksége...*”.

Többen rámutattak, így Vekerdi²⁷ is hogy „... *a XIX. századi tudomány legjellegzetesebb képviselője: a darvinizmus*”. *A fajok eredetét* követő viták koráról Danielt [Glyn Daniel, T. A.] idézi, aki szerint „*az értelmiségiek világát szenvedélyesen érdekelték a geológiai, archeológiai és biológiai felfedezések...*” Mint látjuk, így volt ez a XIX. századi hazai értelmiségiek egyik „legértelmiségibbe”, báró Eötvös József esetében is.

Tóth Álmos

Hírek

Fehér József kapta idén a Rákóczi-láncot

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat legrangosabb kitüntetését, a *Rákóczi-láncot* vehette át Fehér József sátoraljaújhelyi irodalomtörténész, muzeológus, a Kazinczy Ferenc Múzeum nyugalmazott igazgatója. A város díszpolgárát Szamosvölgyi Péter terjesztette fel a díjra, mert a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke hosszú pályafutása alatt számos megyei helytörténeti eseményt dolgozott fel. A világon is egyedülálló Magyar Nyelv Múzeumának (Széphalom) létrehozásában is fontos szerepet vállalt, nyugdíjazásáig annak is a vezetője volt. A megérdemelt elismeréshez a *Honismeret* szerkesztőbizottsági tagjának mi is szívből gratulálunk és jó egészséget, valamint további eredményes munkát kívánunk! *A szerk.*

²³ A Madrepör kifejezéssel találkozhatott Eötvös a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kirándulásán elhangzott előadások valamelyikén, vagy olvashatta azok nyomtatott változatában, de hallhatta Kováts Gyula előadásai valamelyikén is.

²⁴ Egy általa szerkesztett kiadványon (1856) a múzeum „növény-ásvány osztály öre” megnevezés szerepel.

²⁵ *Szabó Péter*: Br. Eötvös József levele Szabó Sámuelhez. *Magyar Pedagógia* 1913. 597–598.

²⁶ *Voinovich Géza*: B. Eötvös József. In Báró Eötvös József Összes Munkái XX. Melléklet. 199–297.

²⁷ *Vekerdi László*: Befejezetlen jelen. Gondolat Kiadó, Bp., 1973. 34.